

OŚRODEK BADAŃ NAD MIGRACJAMI
CENTRE OF MIGRATION RESEARCH

Wyzwania demograficzne w Europie Środkowo-Wschodniej na przełomie XX i XXI wieku

Marek Okólski

Jakość i warunki życia a procesy demograficzne w Europie Środkowej w czasach nowożytnych

Zielonogórskie spotkania z demografią

24-25 października 2012

Podstawowa teza

Sytuacja demograficzna Europy Środkowo-Wschodniej (EŚW/‘Europy pokomunistycznej’) odbiega wyraźnie od sytuacji w pozostałej części kontynentu

Główne długookresowe tendencje na kontynencie to: stabilizacja zaludnienia, kompensata niedostatku urodzeń przez imigrację oraz starzenie się populacji

Na tle innych kontynentów, te tendencje rodzą niepokój i stawiają Europę w relatywnie niekorzystnym położeniu

EŚW doświadcza regresu ludnościowego, spadek liczby urodzeń jest głębszy i zwykle towarzyszy temu silna emigracja, zaś starzenie populacji ma większą dynamikę

W EŚW ogniskują się zatem najpoważniejsze długookresowe wyzwania demograficzne

Cztery perspektywy opisu wyzwań i zagrożeń demograficznych w EŚW:

- ‘Tradycyjna’ (wielkość populacji → regres)
- ‘Cywilizacyjna’ (schyłkowość)
- ‘Strukturalna’ (jakość populacji → negatywna selekcja)
- ‘Funkcjonalna’ (zaburzenie proporcji między podstawowymi grupami populacji)

Perspektywa 'tradycyjna' – czy upadek demograficzny?

- świat: **wzrost** zaludnienia z 6,9 mld (2010) do 10,1 mld (2100)
- Europa (bez Wschodu): wzrost (**stagnacja!**) z 440 mln do 450 mln
- Europa Wschodnia: **spadek** z 295 mln do 220 mln

Udział Europy w zaludnieniu Ziemi (%):

1950	1980	2010	2040	2070	2100
8,7	6,6	4,3	3,0	2,4	2,2

Udział Europy Wschodniej w zaludnieniu Europy (%):

1950	1980	2010	2040	2070	2100
40,2	42,6	40,0	36,6	34,2	32,9

Perspektywa **'cywilizacyjna'** (Gaetano Mosca, 1939) →
*demograficzne korelaty schyłku
cywilizacji/imperium: osłabienie żywotności
biologicznej (zdrowie mentalne i fizyczne oraz
prokreacja) i exodus migracyjny*

Wschód Europy (kraje komunistyczne/postkomunistyczne):

- Kryzys zdrowotny (od lat 60. do początku lat 90. XX w., a nawet co najmniej do początku XXI w.)
- Zwężona reprodukcja ludności → fenomen 'najniższej niskiej' dzietności (TFR = 1,1-1,4)
- Trwała silna emigracja (ubytki populacji na ogół rzędu 5-10% w okresie 1990-2010)

Perspektywa **'strukturalna'** → selektywność zjawisk demograficznych systematycznie osłabia segment populacji, z którego wywodzi się gros elity

- Efekt przedłużających się 'tradycyjnych' stosunków społecznych
- Skutki imperialnej zależności w okresie zaborów
- Efekt represji okresu II wojny światowej i powojennego
- Konsekwencje 'socjalistycznej modernizacji'
- Skutki powojennych (i najnowszych) fal migracyjnych

Czy obecna słabość elit i niedowład przywództwa nie mają źródła w demografii?

Ilustracja: nadzwyczajne straty biologiczne ludności polskiej (PL) i żydowskiej (Ż) w okresie II wojny światowej (jedynie na skutek okupacji niemieckiej)

- Ogólna umieralność podczas wojny w Polsce wzrosła z 13‰ do 18‰; ponadto → 6,5 mln zgonów nadzwyczajnych (w tym ponad 5 mln PL i Ż na skutek terroru niemieckiego)
- Zgony nadzwyczajne (straty) ludności miejskiej stanowiły **50,6%** jej stanu w 1939 (na wsi 7,1%)
- Ludność (PL i Ż) miast w 1939 = 34,6% ludności (PL i Ż); straty biologiczne w okresie 1939-1945 = **78,9%** ogółu strat PL i Ż → odwrócone proporcje
- **Straty elit:** adwokaci 57% stanu w 1939, lekarze 39%, naukowcy 29%, duchowni (katolicy) 27%, sędziowie i prokuratorzy 22%, nauczyciele szkół średnich 14%
- Inny rodzaj uszczerbku biologicznego: deficyt urodzeń (1,2 mln), inwalidztwo (600 tys.), groźne dla życia choroby (np. 1,5 mln chorych na gruźlicę, zarejestrowanych w latach 1945-1946)

Cd. Ilustracji → dalsze (inne) drogi eliminacji ('wymiany') elity...

- Izolacja lub eksterminacja 'wrogów ludu' ('władzy sowieckiej') w okresie (i na terenach) okupacji ZSRR
- Ucieczki, emigracja bezpośrednio powojenna, pozostanie za granicą znacznej części osób internowanych lub deportowanych
- Eksterminacja ocalałych z II wojny światowej (niezależnych) liderów
- Powojenna 'polityka kadrowa' → promocja kadr ('awans społeczny'), preferencyjna (obciążona 'klasowo') rekrutacja na studia, itp.
- Zasiedlenie głównych ośrodków administracyjnych i akademickich przez młode pokolenie wywodzące się z chłopstwa

Późniejsze emigracje...

- Główna fala w okresie PRL – 1981-1989 → ponad milion osób, w tym 47% (wśród osób 18+) z co najmniej wykształceniem średnim (24% w populacji, która pozostała w PL), w tym **13% z wykształceniem wyższym** (7% w populacji, która pozostała w PL)
- Utrata więcej niż jednego pełnego rocznika absolwentów szkół wyższych w okresie 1981-1989
- Wielka emigracja po 1 maja 2004 → obecnie ponad 2 miliony ‘stałych mieszkańców’ PL przebywa ‘czasowo’ (w większości ponad rok) za granicą, wśród nich **300 tys. ma wyższe wykształcenie** (ponad 14%); natomiast wśród powracających taki poziom wykształcenia występuje o 30% rzadziej niż wśród emigrantów

A zatem, długotrwały, systematyczny ubytek zasobów demograficznych, z których rekrutuje się podstawowa część elit

Perspektywa **'funkcjonalna'** → narastające dysproporcje między ludnością w wieku przed-, po- oraz (re)produkcyjnym

'odwieczne' relacje: grupa -19 ('zaplecze reprodukcyjne') niemal tak samo liczna jak grupa 20-59, spełniająca podstawowe funkcje reprodukcyjne (prokreacja, wychowanie potomstwa, utrzymanie rodziny) i marginalne rozmiary grupy 60+ (znikoma 'wartość reprodukcyjna')

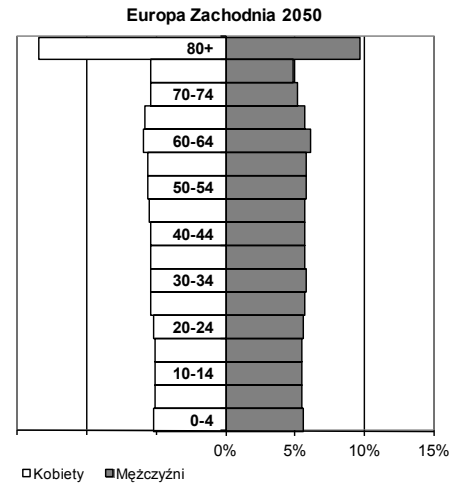
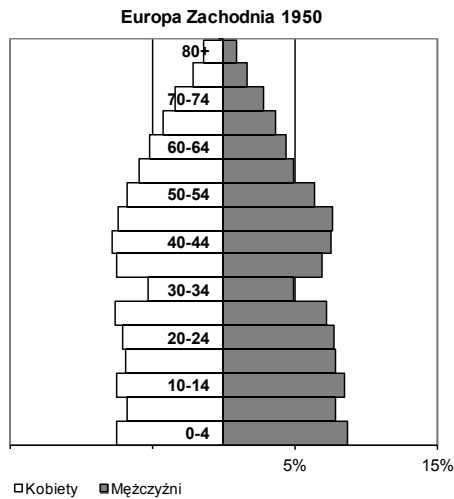
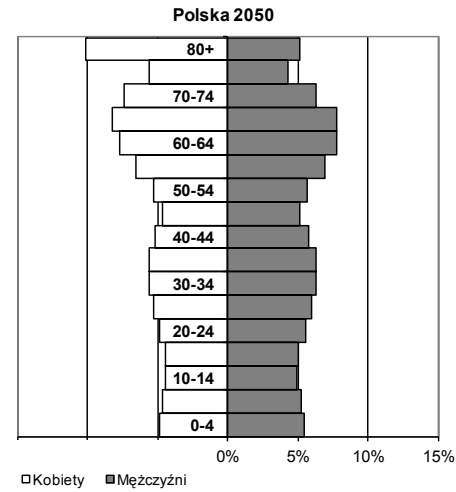
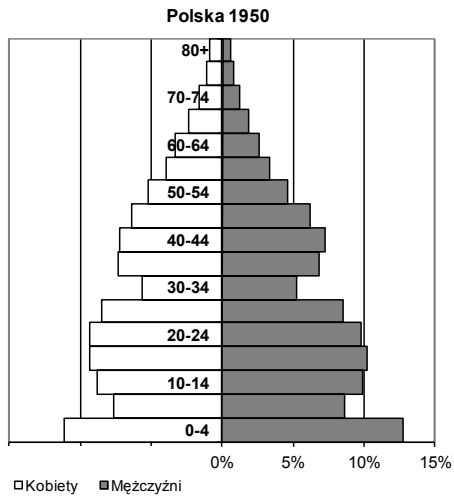
Co z tego pozostało?

‘starcza zapaść’ w perspektywie 50 lat

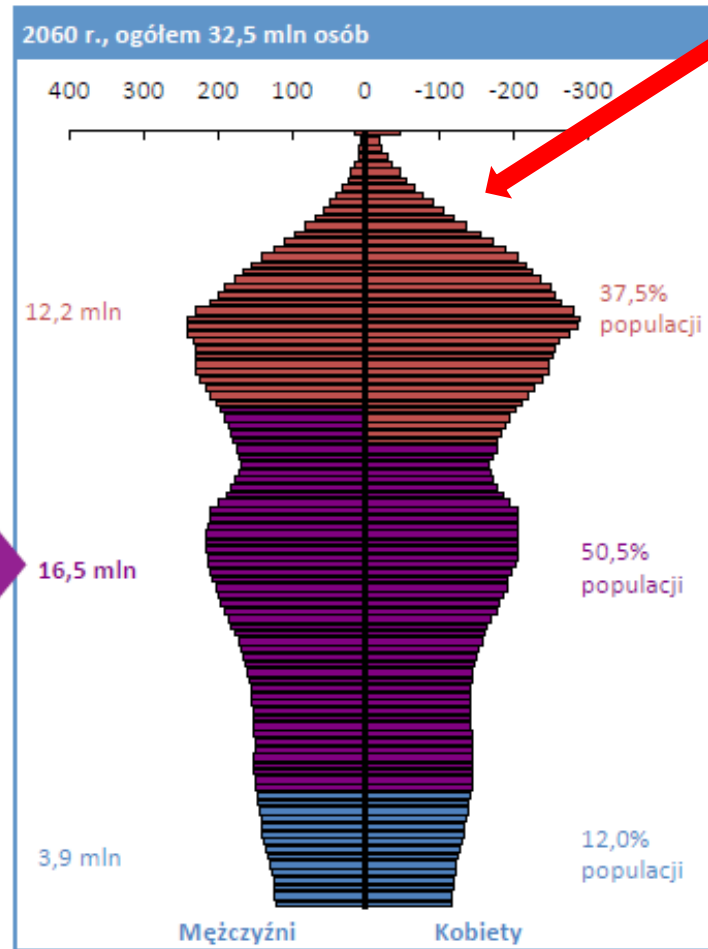
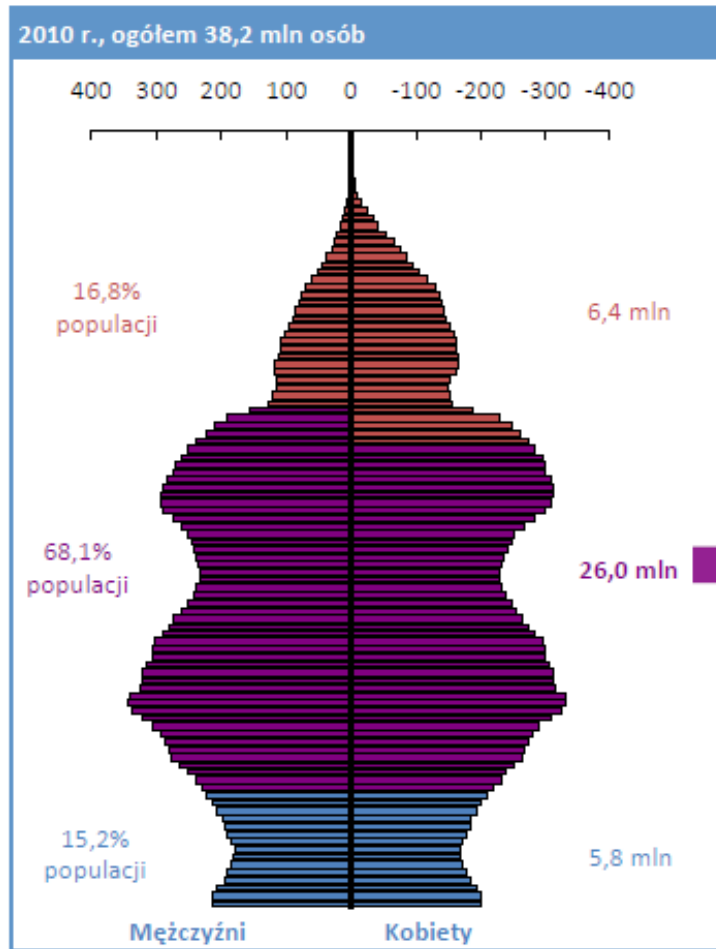

OŚRODEK BADAŃ NAD MIGRACJAMI
CENTRE OF MIGRATION RESEARCH

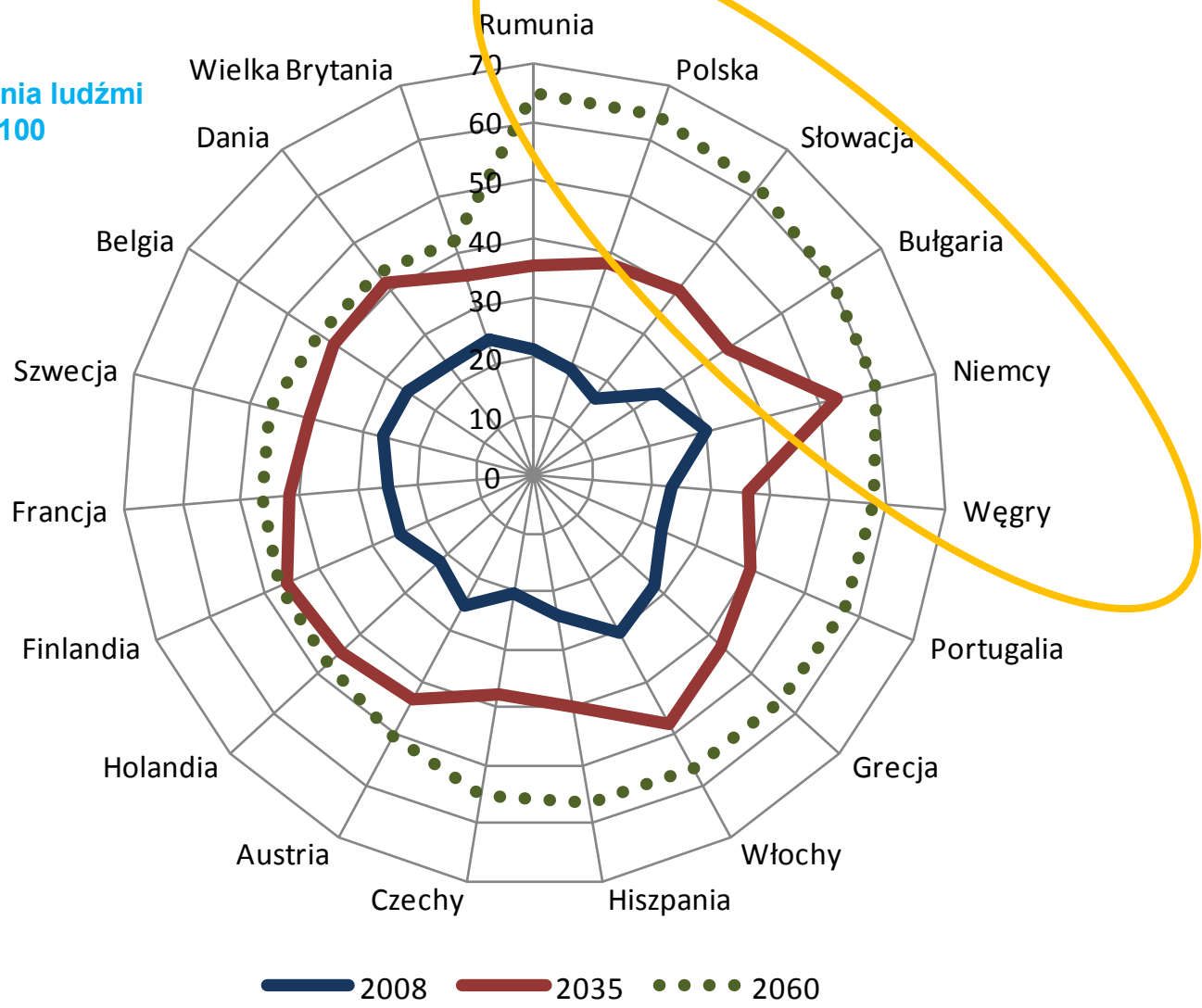
Polska

W tysiącach osób

Eurostat, 2008:
W 2060 4,1 mln
w wieku 80+, tj.
12% populacji
 (w 1950 200 tys.,
 tj. 0,7%; w 2010
 1,3 mln, tj. 3%)

**Współczynnik obciążenia ludźmi
starymi – $(65+/15-64)*100$**

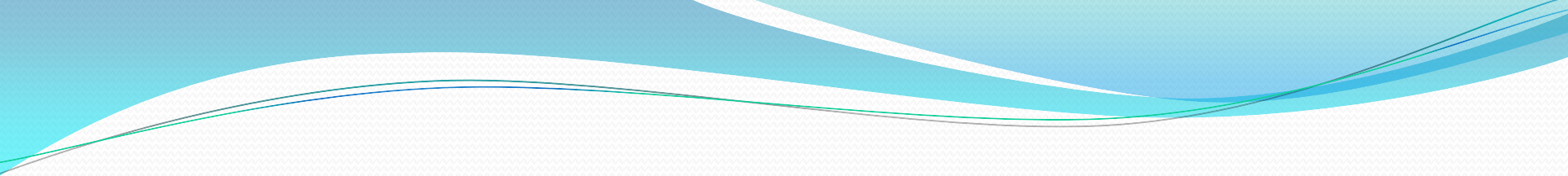

Dziękuję za uwagę

**OŚRODEK BADAŃ NAD MIGRACJAMI
CENTRE OF MIGRATION RESEARCH**

OŚRODEK BADAŃ NAD MIGRACJAMI
CENTRE OF MIGRATION RESEARCH